

Општ контекст

Протоколот за елиминирање на нелегална трговија со производи од тутун (WHO, 2013)¹ на Рамковната конвенција на Светската здравствена организација за контрола на тутунот (WHO FCTC), ја дефинира многу широко нелегалната трговија со тутун. Клучен дел од нелегалната трговија со тутун се нелегалните методи кои потрошувачите ги користат за заобиколување на даноците на тутун, што се дефинира како затајување на данок. Од друга страна, избегнување на данок ги опфаќа законските начини на кои потрошувачите успеваат да плаќаат пониски цени избегнувајќи плаќање на даноци. Затајување на данок и избегнување на данок ги поткопуваат напорите за оданочувањето на тутун и здравствената политика на земјата, бидејќи тие ги намалуваат даночните приходи и го поткопуваат здравјето, бидејќи потребните здравствени предупредувања и декларациите на состојките обично ги нема на нелегалните производи (Joossens et al., 2010).²

Бидејќи претходните независни проценки за затајување на данок на тутун во Северна Македонија не беа достапни, Аналитика изработи студија користејќи нови податоци од Анкетата за потрошувачката на тутун во земјите на Југоисточна Европа (STC-SEE). Анкетата беше спроведеа за прв пат во 2019 година во шест земји од ЈИЕ: Албанија, Босна и Херцеговина, Косово, Црна Гора, Северна Македонија и Србија.³ Врз основа на податоците од анкетата, се проценува обемот и карактеристиките на затајување на данок на произведени цигари (ПЦ) и рачно виткани цигари (РВ), проследено со емпириска проценка на можните фактори кои влијаат на веројатноста на пушачите да избегнуваат данок. Оттука, овој документ за политики дава неколку клучни пораки и препораки за политики за креаторите на политики во Северна Македонија.

Клучни наоди

Секој осми пушач во Северна Македонија купува нелегални цигари. Преваленцата на затајување на данок кај пушачите на РВ и ПЦ е 12,4 проценти, додека преваленцата на избегнување на данок (идентификувано само кај пушачи на ПЦ) е релативно мала (0,6 проценти). Кога ќе се земе предвид интензитетот на пушење кај пушачите, 14,6 проценти од целата потрошувачка на цигари е нелегална, а 0,6 проценти избегнуваат данок. Со

¹ World Health Organization Framework Convention on Tobacco Control. (2013). Protocol to Eliminate Illicit Trade in Tobacco Products. <https://www.who.int/fctc/protocol/en/>

² Joossens, L., Merriman, D., Ross, H., & Raw, M. (2010). The impact of eliminating the global illicit cigarette trade. *Addiction*. 105:1640–9

³ STC-SEE беше спроведена во рамките на проектот Забрзување на напредокот на ефективни даночни политики за тутун во земјите со низок и среден приход, предводени од Универзитетот Илиноис во Чикаго (UIC) Институт за здравствени истражувања и политика, во Албанија, Босна и Херцеговина, Косово, Северна Македонија, Црна Гора и Србија, користејќи го истиот прашалник

други зборови, секоја седма кутија цигари на пазарот во Северна Македонија е нелегална.

Затајување на данок се случува главно на пазарот со РВ. Скоро девет од десет пушачи на РВ одлучуваат да купат нелегален РВ тутун (поточно, 86,7 проценти од пушачи на РВ или 88,1 проценти од потрошувачка на РВ цигари), обично на отворено или зелен пазар, без бандероли или етикети за здравствено предупредување. Една од причините зошто затајувањето на данок кај пушачите на РВ е толку честа, може да биде фактот дека РВ цигари се многу поевтина опција за пушење отколку ПЦ. Цената на 20 цигари од РВ тутун во просек е 50 проценти пониска од цената на 20 ПЦ (0,94 € наспроти 1,49 €, соодветно). Избегнувањето на данок не е идентификувано на пазарот на РВ тутун.

Карактеризиран со најниски цени на ПЦ во регионот, пазарот на ПЦ во Северна Македонија претежно се состои од домашни оданочени набавки. Од тековните пушачи на ПЦ, 1,9 проценти користат нелегални ПЦ (или 1,7 проценти од потрошувачката е нелегална) и 0,6 проценти избегнуваат плаќање на данок (0,6 проценти од потрошувачката на ПЦ). Мал број на нелегални кутии на ПЦ се купуваат главно на отворено или на зелени пазари и се наоѓаат претежно во југозападниот регион.

Социоекономскиот статус го одредува однесувањето за даночно затајување кај пушачот во Северна Македонија. Пушачите на ПЦ поретко затајуваат данок во споредба со пушачите на РВ. Мажите пушачи и оние кои живеат во источниот дел на земјата, имаат помала веројатност да затајуваат данок отколку жените и пушачите во другите региони. Образованието е важно, а пушачите со повисоко образование имаат помала веројатност да затајуваат данок. Покрај тоа, невработените пушачи имаат поголема веројатност да затајуваат данок во споредба со вработените пушачи. Се чини дека доходот на домаќинствата не влијае на однесувањето за затајување данок на статистички значаен начин.

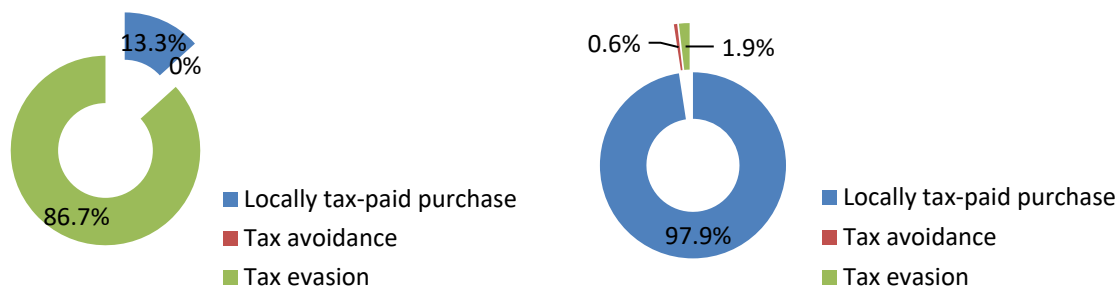
Пазари на ПЦ и РВ – Факти и Бројки

Пазарот на РВ е претежно нелегален, со 86,7 проценти од тековни пушачи на РВ кои користат нелегален РВ тутун. Од друга страна, само 1,9 проценти од тековни пушачи на ПЦ користат нелегални ПЦ, а 0,6 проценти избегнуваат плаќање на данок (Слика 1). Оттука, затајувањето на данок е главниот проблем во Северна Македонија и во него доминира даночното затајување што се случува на пазарот на РВ тутун.

Слика 1. Највеќе од пушачите на РВ користат нелегален РВ тутун, додека највеќе од пушачите на ПЦ користат легални цигари

б) Пушачите на РВ цигари претежно купуваат нелегален РВ тутун (N=61)

а) Пушачите на ПЦ претежно купуваат локални оданочени цигари (N=448)

Извор: Сопствени пресметки на авторите засновани на STC-SEE за Северна Македонија (2019)

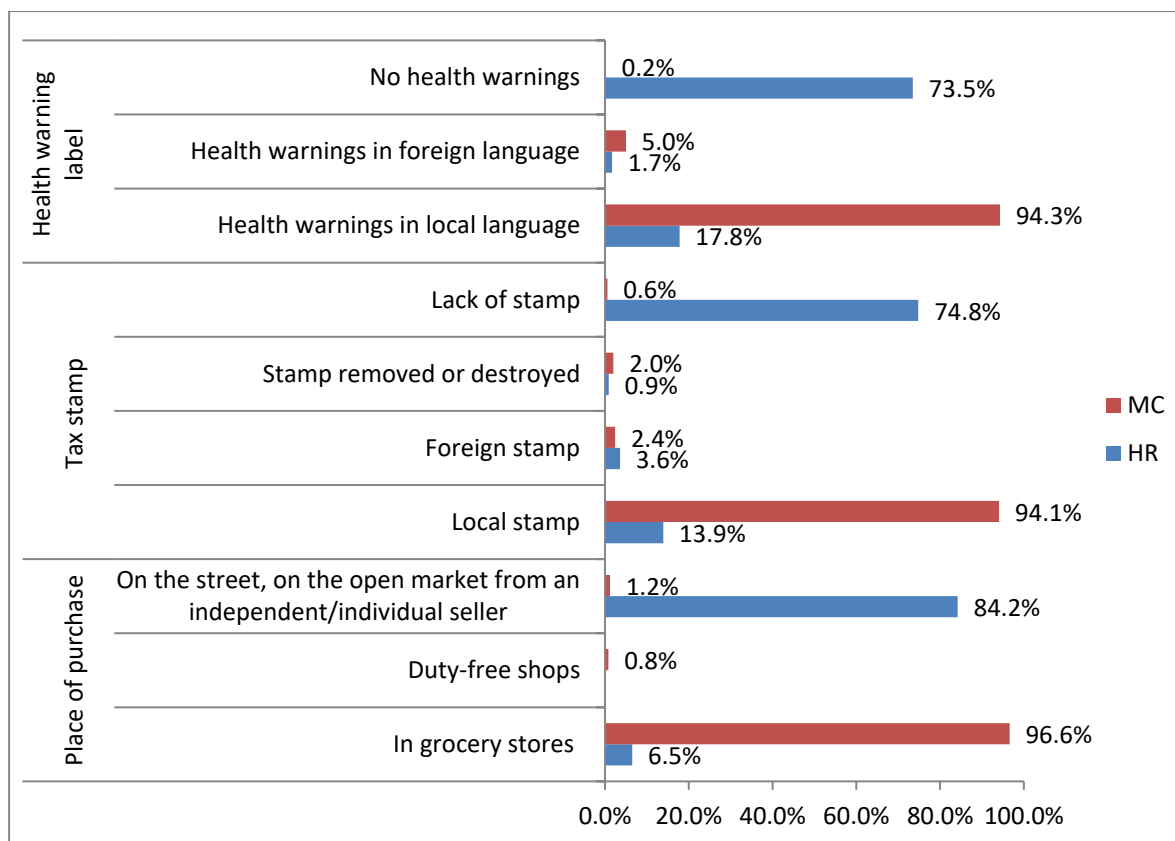
Повеќето пушачи на РВ ги купиле своите последни пакувања на зелен пазар или на улица (84,2 проценти), без бандерола (74,8 проценти) и без етикети за здравствено предупредување (73,5 проценти) (Слика 2). Повеќето пакувања со РВ се целосно небрендирани, меѓутоа некои имаат здравствени предупредувања од разни странски земји,⁴ што укажува на тоа дека дел од нелегалниот пазар на РВ тутун е шверцуван веќе спакуван, а дел е шверцуван неотпакуван во големи „јарма бали“.⁵ Конечно, остатокот од нелегалниот пазар на РВ тутун доаѓа од домашно одгледан тутун од домашни земјоделци кои произведуваат нелегален тутун со големи лисја, кој се користи како мелена мешавина за рачно виткање на цигари.

Повеќето од проверените нелегални кутии на ПЦ се купени на отворен зелен пазар, а само една кутија не беше заведена во Регистарот на легални марки. Повеќето од нелегалните кутии на ПЦ беа идентификувани во југозападниот регион. Сепак, треба да се напомене дека некои од нелегалните кутии имаа домашни бандероли и етикети за здравствено предупредување.

Слика 2. Повеќето кутии на ПЦ се купени во самопослуги, додека повеќето пакувања на РВ се купени на улица или на отворен зелен пазар

⁴ Заклучокот во врска со потеклото на овој тутунски производ е направен по детален преглед на фотографиите на нелегални кеси со РВ тутун прикажани од испитаниците во истражувањето, и по преглед на јавните официјални изјави од Царинската управа и извештаите на Министерството за внатрешни работи, како и од неофицијална дискусија со службениците на Царинската управа.

⁵ „Јарма бала“ е дефинирана како единица за пакување на непреработен тутун, спакувана во обвивка од коноп или памучна крпа (Член 2, Закон за тутун и тутунски производи, 2019)

Извор: Сопствени пресметки на авторите засновани на STC-SEE за Северна Македонија (2019)
 Белешка: Презентирани се само најрелевантните одговори. За повеќе детали, видете Табела A10 во
 Мијовиќ Христовска и сор., (2020)⁶

Импликации и препораки за политики

Со оглед на релативно високото ниво на затајување на данок во Северна Македонија, особено на пазарот со РВ тутун, потребно е итно да се развијат и спроведат ефикасни политики за контрола на тутунот.

Прво, **неопходна е итна ратификација и имплементација на Протоколот за елиминирање на недозволена трговија со тутунски производи, кој беше потпишан од Северна Македонија уште во 2014 година.** Протоколот бара воведување на строги правила и одредби за да се обезбеди контрола на синџирот на снабдување со тутун, како што се лиценцирање, длабинска анализа, водење на евиденција и безбедносни и превентивни мерки, како и мерки во врска со продажба заснована на Интернет и телекомуникации, бесцарински продажби и слободни зони и меѓународен транзит.

Покрај тоа, **потребно е значително подобрување на спроведувањето на законот и институционалната ефективност на владата** за спроведување на обврските од Протоколот и борба против нелегалната трговија, како и проток на бербата и нелегалното производство.

⁶ Мијовиќ Христовска, Б., Мијовиќ Спасова, Т., Треновски, Б., Кожески, К., Трпкова Несторовска, М., & Трајкова Најдовска, Н. (2020). Потрошувачка на тутун кај возрасни во Северна Македонија, 2019. Аналитика, Скопје.

http://tobaccotaxation.org/cms_upload/pages/files/236_mkd_report.pdf

Сите овие мерки бараат не само национални, туку и регионални напори на владите во регионот на ЈИЕ. Имајќи недозволен производ од тутун кои доаѓаат од соседните земји, сугерира дека меѓународниот транзит бара подобра регионална контрола од царинските управи и спроведување на законот во секоја земја. Оттука, потребна е соработка во рамки на регионот на ЈИЕ, во согласност со соодветните домашни правни и административни системи на земјите, со цел да се подобри ефикасноста на акциите за спроведување на законот за борба против нелегалната трговија во регионот.

Конечно, **потребен е независен мониторинг на постојана основа**, на користење, производство, трговија, преработка и извоз на тутун за точни и конзистентни анализи и креирање политики засновани на докази.

Референци

Joossens, L., Merriman, D., Ross, H., & Raw, M. (2010). The impact of eliminating the global illicit cigarette trade. *Addiction*. 105:1640–9.

Закон за тутун, тутунски производи и поврзани производи. (2019). Службен весник на Република Северна Македонија бр. 98/2019 од 20.05.2019. www.slvesnik.com.mk

Мијовиќ Христовска, Б., Мијовиќ Спасова, Т., Треновски, Б., Кожески, К., Трпкова Несторовска, М., & Трајкова Најдовска, Н. (2020). *Потрошувачка на тутун кај возрастни во Северна Македонија, 2019*. Аналитика, Скопје.

http://tobaccotaxation.org/cms_upload/pages/files/236_mkd_report.pdf

World Health Organization Framework Convention on Tobacco Control. (2013). Protocol to Eliminate Illicit Trade in Tobacco Products. <https://www.who.int/fctc/protocol/en/>

Автори:

Овој документ за политики беше подготвен од истражувачите од Аналитика тинк тенк од Северна Македонија. Автори се д-р Наташа Трајкова Најдовска; М-р Бојана Мијовиќ Христовска; М-р Тамара Мијовиќ Спасова; д-р Борче Треновски.

За проектот

За проектот: Аналитика работи во соработка со Институтот за економски науки во Белград, Србија, кој ја координира регионалната мрежа на истражувачи во Југоисточна Европа за оданочување на тутунот. Проектот е финансиран од Универзитетот Илиноис од Чикаго (UIC), Институт за здравствено истражување и политики, за спроведување на економски истражувања за оданочување на тутун во Република Северна Македонија. UIC е партнер на иницијативата Блумберг за намалување на употребата на тутун. Ставовите изразени во овој документ не може да се припишат, ниту пак ги претставуваат ставовите на UIC, Институтот за здравствени истражувања и политика или Bloomberg Philanthropies.